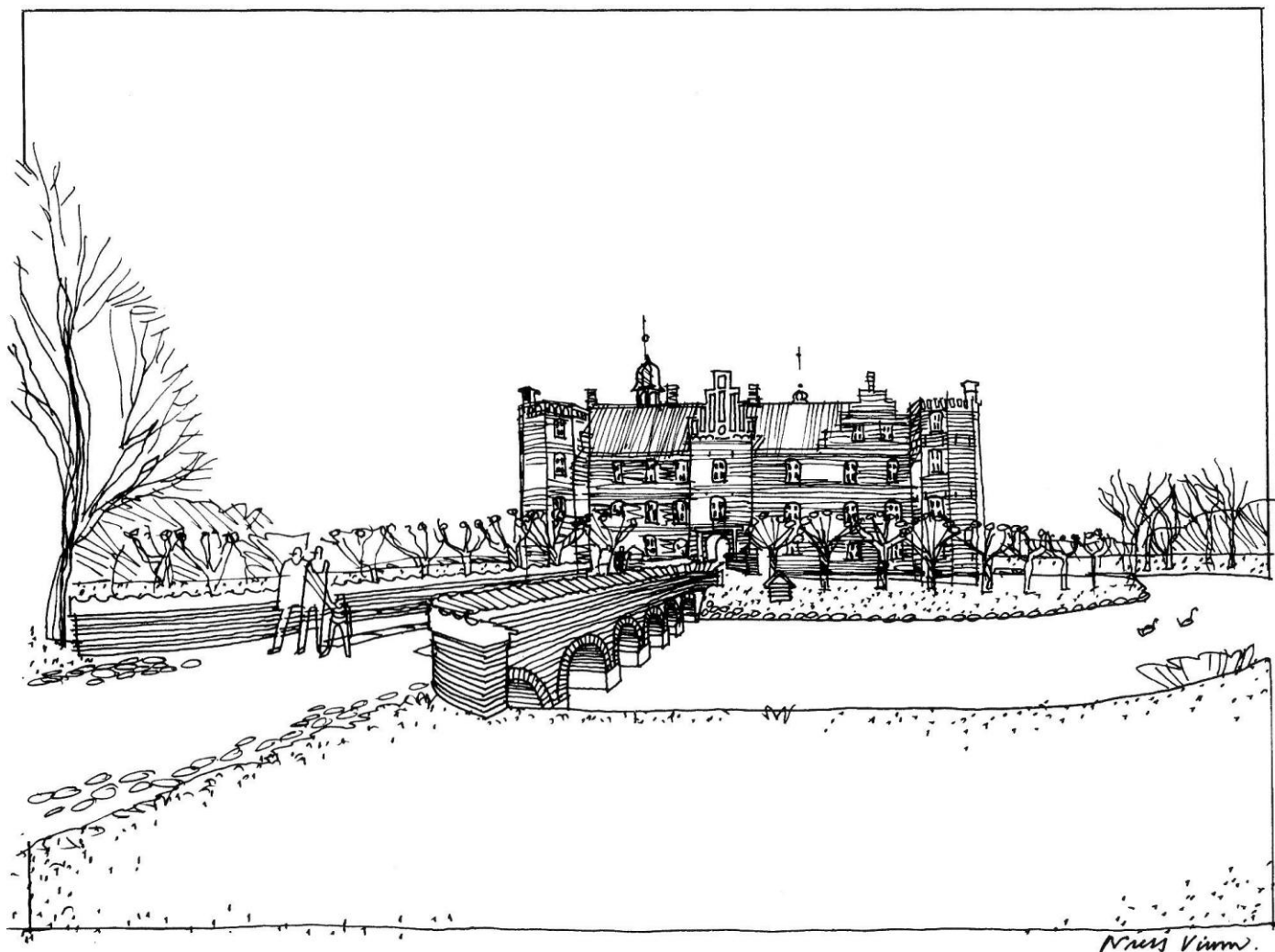


Nordisk Slots- og Herregårdssymposium

Fyn, Danmark, 18–21 september 2014



Rapport



Tak til sponsorerne

Dansk Center for Herregårdsforskning vil gerne takke følgende fonde for at gøre det muligt at realisere symposiet i Nyborg på Holckenhavn d. 18.-21. september 2014:

**A.P. Møller og Hustru Chastine Mc-Kinney -
Møllers Fond til almene Formaal**

Augustinus Fonden

Den Ingwersenske Fond

Farumgaard-Fonden

Letterstedtska Föreningen

Stiftelsen Clara Lachmanns Fond

Johanne og Ejnar Flach-Bundegaards Fond



Indholdsfortegnelse

• Forord	4
• Program	6
• Abstract af årets foredrag	9
• Godseigarar, lystgarder og bønder Bergen 1600 – 1800 John Ragner Myking	9
• En skånsk godsägeridentitet tar form Peter Ullgren	12
• Statsmagt og godsdannelse i Skandinavien i 1600-tallet Carsten Porskrog Rasmussen	14
• I främsta linjen Godstjänstemännens roll under bondeoroligheterna i Ingermanland på 1680-talet Kasper Kepsu	16
• Adelen og billedkunsten i 1500- og 1600-tallet Nogle perspektiver Steffen Heiberg	19
• Adelsveldets norske herregårder En tappt bygningskultur Einar Sørensen	22
• Gods og bydannelse Eneveldets nye byer i Norge med Larvik som eksempel Aina Aske	25
• 1600-tallets danske herregårdsarkitektur Claus M. Smidt	28
• Between the Lord and the Peasants Administrative Realities of 17 th Century Local Officials in the County of Pori Janne Haikari	31
• Herregårdsekskursionerne	32
• Nyt fra herregårdsforskningen	38
• Deltagerliste	40



Nordisk Slots- og Herregårdssymposium

Forord

I 1999 tog Norge initiativ til et nordisk forskningsseminar med herregårde som omdrejningspunkt. Seminaret fik titlen Nordisk Slots- og Herregårdssymposium, og blandt initiativtagerne var repræsentanter for Oslo Universitet og Frederikstad Museum på Elingaard. Siden 1999 har der regelmæssigt været afholdt Nordiske Slots- og Herregårdssymposier i Norge, Sverige, Finland og Danmark og en enkelt gang i Estland. Formålet med symposierne er at samle forskere fra Norden på tværs af fag-, institutions- og landegrænser og dermed skabe et forum for udveksling af forskningsresultater og arbejdsmetoder og i det hele taget debattere fælles anliggender knyttet til nordisk herregårdskultur. Ud over at sætte herregårdene på en fælles nordisk dagsorden har symposierne skabt en succesfuld symbiose mellem universiteter og museer, idet en af de afledte og meget betydningsfulde effekter af dette initiativ har været etableringen af et aktivt og velfungerende forskernetværk.

I 2014 har Dansk Center for Herregårdsforskning og Gammel Estrup – Herregårdsmuseet været vært ved Nordisk Slots- og Herregårdssymposium i dagene 18.-21. september på Fyn. Temaet for dette symposium var *Gods, herregård og herskab i 1600-tallets Norden*. Netop 1600-tallet er én af de væsentligste nøgleperioder for vores forståelse af det nordiske herregårdsskabelandskab. Periodens adel og herregårdskultur var internationalt orienteret, og herregårdsslægterne var stærkt sammenflettede på tværs af riger og lande. Samtidig ser vi også i denne periode grundlæggende forskellige udviklinger på herregårdsområdet, der den dag i dag sætter uensartet præg på herregårdene og deres plads i både landskabet og samfundet i de respektive nordiske lande. 1600-tallets nordiske herregårdshistorie rummer således både historier om storhedstider og brydningstider, om adelsvælde og enevælde, om gammel og ny elite, om samlingen af storgodser og udbredelsen af smågodser.

I år lanceredes desuden et programpunkt kaldet "Nyt fra herregårdsforskningen", hvor alle interesserede blev opfordret til at præsentere igangværende eller kommende projekter i korte oplæg af fem minutters varighed. Vores ønske var at fremme Nordisk Slots- og Herregårdssymposiums funktion som netværksforum for det faglige område og at fremme nye, frugtbare samarbejdsrelationer på tværs af landene.

Årets symposium bragte os desuden på besøg på en række af Fyns interessante 1600-tals huse. Tak for gæstfri og meget venlig modtagelse på Holckenhavn, Hesselagergård, Brobygård, Lundegaard, Skjoldemose og Broholm.

Takket være økonomisk støtte fra Augustinus Fonden, A.P. Møller og Hustru Chastine McKinney Møllers Fond til almene Formaal, Den Ingwersenske Fond, Johanne og Ejnar Flach-Bundegaards Fond, Stiftelsen Clara Lachmanns Fond, Letterstedtska Föreningen og Farumgaard-Fonden har det været muligt at gennemføre symposiet i den form, det har haft i år. Forhåbentlig har symposiet bragt ny viden om herregårdskulturen frem i lyset –



DANSK CENTER FOR
HERREGÅRDSFORSKNING

Randersvej 2
8963 Auning
Danmark

T +45 8648 3001
F + 45 8648 3181
dch@gammelestrup.dk
www.gammelestrup.dk



ny viden, som på sigt kan omsættes til formidling og dermed komme offentligheden til gode.

En stor tak til alle foredragsholderne samt deltagerne for at have ydet en engageret indsats under symposiedagene, der bidrog til at gøre dette års symposium til et vellykket arrangement.

De bedste hilsner fra
Gammel Estrup - Herregårdsmuseet



Britta Andersen
Museumsdirektør,
best.formand Dansk Center for Herregårdsforskning



Program

Gods, herregård og herskab i 1600-tallets Norden.

Nordisk Slots- og Herregårdssymposium 2014

18.-21. september 2014 på Holckenhavn, Fyn.

Torsdag den 18. september 2014:

Adel og bonde – Gods og Landbosamfund i 1600-tallets Norden

- 8.30: Busafgang Nyborg-Holckenhavn
- 9.00-9.30: Registrering og kaffe
- 9.30-9.40: Velkomst v/Britta Andersen, Gammel Estrup – Herregårdsmuseet.
- 9.40-10.15: John Ragner Myking (N), Høgskulen i Bergen:
Godsejere og bønder omkring 1600-tallets Bergen.
- 10.15-10.30: Diskussion
- 10.30-11.05: Peter Ullgren (S), Södertörns Högskola:
Godsägareidentiteter i Skåne vid 1600-talet slut.
- 11.05-11.20: Diskussion
- 11.20-11.55: Carsten Porskrog Rasmussen (DK), Sønderborg Slot, Museum Sønderjylland:
Statsmagt og godsdannelse i Skandinavien i 1600-tallet.
- 11.55-12.10: Diskussion
- 12.10-13.30: Frokost
- 13.30-14.05: Mikkel Leth Jespersen (DK), Museum Sønderjylland:
De slesvigske frimænd mellem adel og bønder.
- 14.05-14.20: Diskussion
- 14.20-14.55: Kasper Kepsu (FIN), Helsinki Universitet:
I främsta linjen. Godstjänstemännens roll under bondeoroligheterna i Ingermanland på 1680-talet.
- 14.55-15.10: Diskussion
- 15.10-15.30: Kaffepause
- 15.30-16.20: Nyt fra herregårdsforskningen: Korte præsentationer af igangværende og kommende forskningsprojekter i landene – til orientering og netværksdannelse.
- 16.20-16.30: Opsamling v/Britta Andersen (DK), Gammel Estrup – Herregårdsmuseet og Mikkel Venborg Pedersen (DK), Nationalmuseet
- 16.45: Busafgang Holckenhavn-Nyborg



18.30: Middag

Fredag den 19. september 2014:

Herregård og herskab – Bygninger og Herregårdsliv i 1600-tallets Norden

8.30: Busafgang Nyborg-Holckenhavn

9.00-10.00: Omvisning på Holckenhavn v/ ejer Christina Hou Holck

10.00-10.20: Kaffepause

10.20-10.55: Marianne Alenius (DK), Museum Tusculanum:
Enkefru Thott på Thurebygård – Nordens lærdeste kvinde.

10.55-11.10: Diskussion

11.10-11.45: Steffen Heiberg (DK), tidl. Frederiksborgmuseet, forfatter, kgl. bibliotek:
1600-tallets adel – billederne og iscenesættelsen.

11.45-12.00: Diskussion

12.00-13.20: Frokost

13.20-13.55: Einar Sørensen (N), Drammen Museum:
Adelsvældets norske herregård. En tapt bygningskultur.

13.55-14.10: Diskussion

14.10-14.45: Aina Aske (N), Larvik Museum:
Gods og bydannelse. Enevældets nye byer i Norge med Larvik som eksempel.

14.45-15.00: Diskussion

15.00-15.20: Kaffepause

15.20-15.55: Claus M. Smidt (DK), tidl. Danmarks Kunstbibliotek:
1600-tallets danske herregårdsarkitektur

15.55-16.10: Diskussion

16.10-16.45: Janne Haikari (FIN), Jyväskylän Universitet:
Between the Lord and the Peasants. Administrative Realities of 17th Century Local Officials in the County of Pori (Björneborg)

16.45-17.00: Diskussion

17.00-17.10: Opsamling v/ Britta Andersen (DK), Gammel Estrup – Herregårdsmuseet og Mikkel Venborg Pedersen (DK), Nationalmuseet

17:20: Busafgang Holckenhavn-Nyborg

19.00: Middag



Lørdag den 20. september:

Ekskursion: Danske renæssance-/barokherregårde på Fyn

- 8.00: Afgang fra Nyborg
- 8.30-10.00: Hesselagergaard (tidlig renæssance, opført 1538-1550, omvisning i hovedbygningen)
- 11.00-12.30: Brobygård (barok, opført 1673, omvisning i hovedbygningen)
- 12.30-14.00: Frokost ved Brobygård
- 14.15-14.45: Lundegaard (lade fra 1636, præsentation)
- 15.30-17.00: Skjoldemose (sen renæssance, opført 1662, omvisning i hovedbygningen)
- 17.40: Ankomst til Nyborg

Søndag den 21. september:

Ekskursion: Danske renæssance-/barokherregårde på Fyn

Frivillig ekskursion til herregården Broholm

- 9.00: Afgang fra Nyborg
- 9.30-11.00: Broholm (renæssance, opført i 1640'erne, omvisning i hovedbygningen)
- 11.30: Ankomst til Nyborg



Godseigarar, lystgardar og bønder

Bergen 1600-1800

Af John Ragnar Myking, Høgskulen i Bergen

I Danmark og delar av Sverige finst det herregardar som går langt tilbake i tid. Slikt høyrer til unntaka i Noreg. Det norske aristokratiet, og med det dei verdslege norske godseigarane, vart sterkt desimerte som ein følgje av krisa i seinmellomalderen og dei nordiske unionane. Den katolske kyrkja var den største jordeigaren i landet og med reformasjonen i 1536/37 gjekk mykje av denne jorda over til krona. Meir enn ein tredjedel av jorda var i privat eige i 1661, men det meste av dette var det bønder, embetsmenn eller byborgarar som eigde.

Det som framleis fanst av dansk-norske adelsslekter busette i Noreg rådde over mindre enn ein tiandedel av jorda. Svært få sat på konsentrerte godssamlingar. Eige godsdrift på adelege sete- og avlsgardarar hadde fram til midten av 1600-talet lite omfang, bortsett frå i nokre område kring Oslofjorden, i Trøndelag og på Vestlandet der det fanst spreidde adelege godskompleks med hovudgardsdrift. At kongemakta på slutten av 1600-talet ville skaffa seg ein ny tenestadel av grevar og baronar i Noreg endra lite på dette. Rett nok fekk me baroniet i Rosendal og grevskapet Jarlsberg med sine praktfulle hovudbygningar og omliggjande gods. Det vart i staden borgarskapet og embetsmennene i dei norske byane, særleg i Bergen, som kom til å setja sitt preg på herregardsutviklinga i Noreg.

Ved midten av 1600-talet var 8 av 10 norske bønder leiglendingar. Nesten ingen av desse hadde arbeidsplikt på gods og dei var heller ikkje underlagt godsdomstolar. Dei hadde livstidskontrakt og betalte ei innfestingsavgift (førstebyggsel) når dei tok over gardsbruket. Deretter måtte dei ut med ei fast årleg leige (landskyld).

Nivået på avgiftene var sterkt redusert etter krisa i seinmellomalderen og den dansk-norske staten skjerma bøndene mot vidare auke utover i tidleg moderne tid. Dei kunne også fritt overføra retten til å leiga bruket til

etterkomarane sine og dei kunne jamvel selja denne retten til andre. Den norske leiglendingen hadde med andre ord ein svært fri stilling. Dei sat på ein delt eigedomsrett til jorda dei brukte og betalt ei overkommeleg leige til jorddrotten. Leiga var så låg at borgarar og embetsmenn mot slutten av 1600-talet og utover 1700-talet fann det lite rekningssvarande å sitja med jordeigedomar.

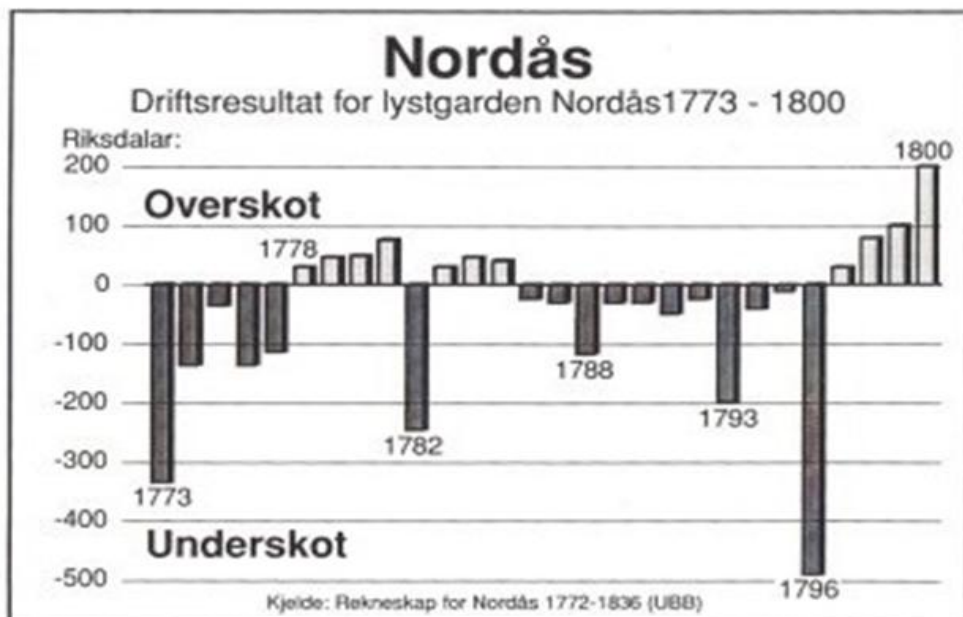
På 1600-talet eigde byborgarar og embetsmenn i Bergen ein del jord i nærleiken av byen. Nokre av desse gardane brukte dei til avlsgardar. Der sette dei ned ein rådsman til å styra drifta eller dei dreiv jorda ved hjelp av tenarar. Avlinga på garden vart brukt i eige hushald i byen eller seld på marknaden. Så fordelaktig var det å utnytta jorda på denne måten at borgarar og embetsmenn i Bergen konkurrerte med bøndene i omlandet om å bygsla gardar, for



Lystgarden Stend utanfor Bergen. Hovudbygningen er bygd i 1680 og står framleis.



deretter å driva dei med råds menn eller tenarar. Dette gjaldt først og fremst gardar som låg så nær at det var lett å føra varene til byen.



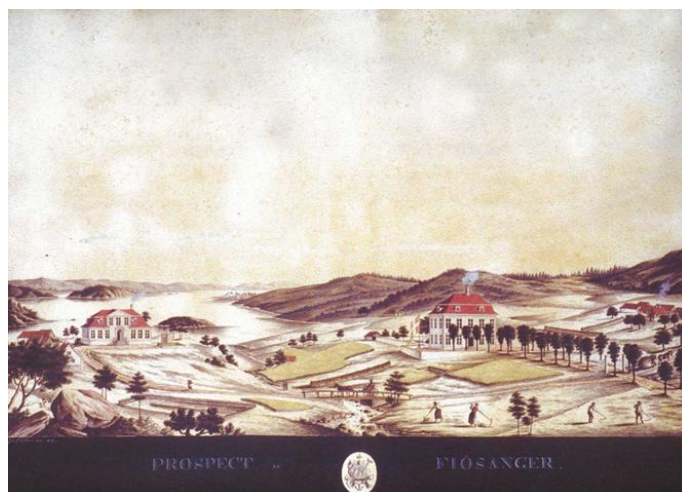
Rekneskap for lystgarden Nordås utanfor Bergen. Inntektene kom frå paktarane

Etter det store krongodssalet i 1660-åra, der borgarar og embetsmenn fekk jordegods som vederlag for lån til krona, sat desse med ei rekkje gardarar kring Bergen. Tida med avlsgardar drivne med råds menn eller tenarar varte utover 1600-talet og nokre stader inn i dei første ti-åra av 1700-talet. Så vart slike gardarar i stigande grad gjort om til lyststader for det bergenske borgarskapet og embetsmennene i byen i takt med dei nye impulsane frå utlandet. I tillegg til fine herskaphus vart det anlagt praktfulle hagar og mange stadar også karpedammar. For bergensborgarane vart lyststadane ein tilhaldsstad om sommaren for heile familien og eit stort tenarskap. Her vart det halde store selskap og ført ein livsstil som skilde seg klårt frå bondelandet som omgav dei på alle kantar. Ved inngangen til 1800-talet fanst det 70-80 lyststader kring Bergen.

Med høge utgifter til herskaphus, lysthagar og eit herskapeleg leveste prøvde eigarane også å få inntekter av lystgardane. Det gjorde dei med å leiga ut til forpaktarar. Då gjaldt ikkje dei vanlege vilkåra for leiglendingar, der landskylda og førstebygsla var frosne fast på eit lågt og behageleg nivå for bøndene. Her var jorda leigd ut til dei som ville betala dei høgaste årlege paktingsavgiftene. Og dei låg langt over nivået ein vanleg gardbrukar måtte ut med. På herregarden Hop i Fana utanfor Bergen betalte såleis kvar av dei to paktarane kring 1750 30 riksdalar kvart einaste år for å driva jorda. Det var det same som ein leiglending på ein tilsvarande gard måtte ut med i førstebygssel for å leiga jorda livet ut, mot ei årleg avgift på nokre få riksdalar.

Slike høge avgifter var berre mogeleg å betala

dersom det fanst ein god marknad for produkta på avlsgardane. Den fanst i Bergen. Dit kunne paktarane levera fersk mjølk til eit kjøpekraftig publikum. Men dette var ikkje nok. Paktarane måtte også vera sparsame. Dei fleste kom frå Jølster i Sunnfjord og hadde ord på seg for å vera svært nøysame. På den måten kunne dei greia dei høge



Lystgarden Fjøsanger kring 1800



årlege avgiftene, avgifter som var med å betala for praktbygga og det herskaplege levesett til eigarane av lystgardane, slik oversikta over utgiftene på lystgarden Nordås mot slutten av 1700-talet viser.

Litteratur

Myking, John Ragnar. 1990. *Bønder nær byen 1665-1870*. Fana bygdebok bd. 2. Fana bygdeboknemnd. Bergen.

Myking, John Ragnar. 2005. *Herre over andre si jord? Norske leiglendingsvilkår i europeisk lys 1500-1800*. Studia Humanitatis Bergensia, nr. 21. Høyskoleforlaget.



En skånsk godsägaridentitet tar form

Af Peter Ullgren, Linköpings universitet

För den godsägande adel som fanns i Skåne i samband med att landskapet 1658 erövrades av Sverige var situationen mer än krisartad. Området hade av tradition en framträdande social, ekonomisk och politisk orienterad godsägaradel med kopplingar till hovet, militären, riksrådet och den regionala och centrala förvaltningsapparaten i Danmark. En styrande fråga som ställts av forskningen är bland annat hur ledande skånska godsägaresläkter som Krabbe, Juel, Thott, Ramel, Rosenkrantz af Glimminge och Barnekow; för att nämna några, hanterade den uppkomna situationen? Mer explicit kan frågan formuleras på följande sätt: På vilka sätt slog kretsen av danskättade skånska godsägare vakt om sin ställning i området i samband med att de isolerades mellan Sverige och Danmark? Svaren som tidigare forskning gett har pekat på olika strategier. Dels var den svenska integrationspolitiken trevande fram till 1680-talet och påminner inte så lite om konglomeratstatsmodellen med politiska, juridiska, religiösa och juridiska

överlappningar som var av ad hoc karaktär. Perioden efter 1658 var i själva verket en formativ fas gällande den svenska kronans agerande i Skåne, där Sverige under samma period genomlevde stora nationella kriser med förmyndarräfst, reduktion samt vid 1600-talets slut etablerandet av det karolinska enväldet av Guds nåde. Samtidigt förändrades situationen i Danmark där kungamakten 1660 gjorde sig enväldig och därmed bröt adelsväldets era.



Niels Krabbe 1603-1663

En viktig aspekt rörande godsadeln i Skåne efter 1658 är att den blev en mer utpräglad godsadel, för genomgående dominerades lokalförvaltningen och krigsmakten i Skåne av andra adelsskikt vid 1600-talets slut, främst en statstjänande nyadel med meritokratiska ideal. Samtidigt har studier visat att det tog avsevärd tid för de danskättade godsläkterna i Skåne att inte betraktas som en säkerhetsrisk av den svenska kronan. Detta förklarar varför de inte fick några tjänster vid det svenska hovet förrän på 1730-talet. Mönstret går igen även inom den svenska administrationen och militärapparaten.

Frågan är då hur en godsadel i kris i det skånska gränslandskapet mellan Sverige och Danmark försökte bevara sina positioner i området? Under flera årtionden uppstod ett maktvakuum, ett tillstånd där man utan överdrift kan säga att de danskättade godsläkterna i Skåne, ur en

ekonomisk synvinkel, var avskurna från Sverige och Danmark. Godsen blev i detta skede viktigare än någonsin förut. Inte bara blev de en ekonomisk räddningsplanka. Mycket pekar nämligen på att de danskättade godsägarnas kulturella seder och bruk var en del av överlevnadsstrategin och att det under denna turbulenta tid också skapades en skånsk godsägaridentitet som var aristokratiskt distansnerande med konsumtionsmönster och en livsstil som inte bara bländade omgivningen, utan var satt i system för att visa på hur en aristokratisk tillvaro och kultur skulle levas och i en förlängning var maktbevarande i förhållande till den svenska staten och aristokratin.

Vad jag pekar på, för att tala med Thorstein Veblen, är att "conspicuous consumption" var en livsstil som redan fanns inom släkter som exempelvis Krabbe, Juel, Thott, Ramel och Rosenkrantz af Glimminge. Hur och på vilka sätt detta tog sig uttryck måste naturligtvis studeras empiriskt genom att undersöka konsumtions- och umgängesmönster, byggenskap, köksräkenskaper, tjänarstabber, åkdon och andra kulturella avtryck som kan visa hur de använde kulturen för att både närma sig och hålla avstånd till andra grupper. En hypotes är att det var på detta sätt, i en extrem krissituation, som kulturen blev en överlevnadsstrategi för att kunna vidmakthålla sina positioner i det skånska rummet. Frågan är givetvis för omfattande för att besvaras här, men perspektivet är kanske



mest intressant för att det leder oss bort från diskussioner om svenskt och danskt, eller integration genom giftermål med svenska adelssläkter, bli svensk undersåte och så vidare.

Vad som i stället sätts i högsätet är självbilden och deras egna identiteter och hur detta i själva verket kan ha varit ett avgörande kulturellt kapital i sammanhanget. Inte heller att förglömma är att merparten av de danskättade godsägarna i Skåne var färgade av det danska adelsväldets mentalitet. Exempelvis var Tage Ottesen Thott (1580-1658) universitetsutbildad i Heidelberg och Paris. Han ägde uppemot 20 gods i Skåne vid övergångsskedet till Sverige. Thott hade en omvittnad kulturell läggning.

På Skabersjö samlade han flera av tidens litterära berömdheter, såsom historikern Vitus Bering och diktaren Anders Bording. Vidare omtalade Niels Krabbe vid för handlingar med den svenska kronan och adeln 1658, att det var viktigt att adeln i Skåne inte ... *blev skjutna nederst och till ändan eftersom de var av gamla och förnåma familjer som för länge sedan kunnat vara grevar och friherrar*. I Krabbes ögon var detta en styrkedemonstration, den danska adeln hade inte böjts av kungamakten, så som den svenska adeln. Krabbe demonstrerar stor självständighet som var en tillgång när kartan ritade om Skåne tillhörde Sverige men godsadelns mentalitet och kultur förändrades inte, utan var en ideologisk

räddningsplanka och ett sätt att vidmakthålla och skapa nya kulturella ramar för den godsadel som fick säte i Skåne efter 1658. Genom att bli kulturellt eftersträvansvärda visade de hur ett aristokratiskt och en skånsk godsägartillvaro skulle gestalta sig.



Tage Ottesen Thott 1580-1657

Litteratur

Ullgren, Peter, 2004: *Lantadel – Adliga godsägare i Östergötland och Skåne vid 1600-talets slut*, Sisyfos förlag.



Statsmagt og godsdannelse i Skandinavien i 1600-tallet

Af Carsten Porskrog Rasmussen, Sønderborg Slot

De skandinaviske herregårdslandskaber er præget af både ligheder og forskelle, men hvis vi koncentrerer os om forskellene, er især tre perioder afgørende. Den ene er middelalderen – i øvrigt uden at vi kan sige det alt for præcist. Her opstod der forskelle, der i grunden mere var regionale end nationale, delvis bortset fra Norge, der blev præget af, at kirken efterhånden overtog usædvanlig meget jord, mens der blev påfaldende lidt tilbage til adelen. De to andre afgørende perioder er dels 1600-tallet, dels årtierne omkring år 1800. De to perioder er til gengæld præget af, at der udviklede sig klare nationale forskelle. Det må igen forklares med, at staterne var blevet centrale faktorer.

Ved år 1600 var der nogenlunde lige mange herremænd og herregårde i Danmark-Norge på den ene side og Sverige-Finland på den anden, kun var der flere i Finland end i Norge og dermed flere i Danmark end det egentlige Sverige. Den svensk-finske adel bestod af få meget rige og mange temmelig fattige, mens den danske omfattede flere rige og især mange flere solidt velhavende. Det betød også, at der var væsentlig flere større godser i Danmark. Selve herregårdene havde endnu midt i 1500-tallet været små både som bygninger og landbrug, men sidst i 1500-tallet blev der bygget meget nyt og udvidet herregårde i stor stil i Danmark, mens de andre lande fulgte langsommere efter.

I Danmark fortsatte den udvikling frem til midten af 1600-tallet, og der er sådan set ikke noget virkelig skel ved år 1600 – snarere i 1536 og 1660. Derimellem havde Danmark en indflydelsesrig, men ret fåtallig adel, og som antallet af adelsmænd var ret stabilt, var også antallet af herregårde. Nogle forsvandt og andre kom til, men det udlignede hinanden. Herregårdene blev altså ikke flere, men i enhver henseende større. Et rigt byggeri skabte både anelige hovedbygninger og store lader og stalde. Det sidste hænger sammen med, at herregårdene voksede markant som landbrug, ikke mindst ved inddragelse af bondejord, så den gennemsnitlige herregård ved 1660 var mindst dobbelt så stor som hundrede år før. Samtidig arbejdede godsejerne på at samle det spredte fæstegods tættere omkring herregårdene, og da godsejerne også havde betydelige myndighedsfunktioner, gjorde det godset til en stadig vigtigere størrelse.

Enevældens indførelse i 1660 betød både brud og kontinuitet. Staten betalte sin gæld med jord, så andelen af jord under private godser steg markant, og samtidig blev godserne statens forlængede arm som skatteopkrævere, soldaterudskrivere og politimyndighed. Fra 1682 blev det til gengæld – som hovedregel – forbudt at anlægge og udvide herregårde. I hovedsagen blev det herregårdslandskab, der da havde udviklet sig, dermed fastfrosset.

Godsudviklingen i Norge fulgte principielt samme mønster, blot i langt mindre omfang. Der var væsentlig færre og mindre herregårde i Norge, men også her skete en vis koncentration og udvidelse. Også her var antallet af herregårde ret konstant – blot langt lavere end i Danmark. Efter 1660 afhændede staten også jord her, men det førte sjældent til oprettelse af herregårde.

I Sverige og Finland gik det meget anderledes. Mens den dansk-norske adel forblev temmelig lukket, oplevede den svensk-finske en meget stor tilgang, og samtidig delte den svenske stat i første halvdel af 1600-tallet jord ud i stor stil. Adelen andel steg fra omkring en fjerdedel til næsten to tredjedele og overhalede Danmark. De mange adelsmænd oprettede herregårde i hundredvis. Antallet af herregårde i Sverige steg fra måske 600 til over 3.000 – i Finland fra et par hundrede til omkring 1.000. Nogle var rent pro forma, men de fleste fik dog hovedbygninger, der ganske vist ikke var store, men i stil og indretning meget anderledes end egnens bondegårde. Som landbrug var de derimod beskedne. De fleste var simpelt hen oprettet af én større bondegård og fik ikke større marker, end den havde været.

I anden halvdel af 1600-tallet greb staten også markant ind i Sverige-Finland, først og fremmest ved, at den fra 1680 i princippet tog al den jord tilbage, den havde givet til adelen tidligere i århundredet, og formelt ophævede herregårde, der kun eksisterede pro forma. Men trods dette stod Sverige-Finland tilbage med langt flere adelsmænd



og langt flere herregårde end Danmark – vel ca. 2.500 i Sverige og 500 i Finland. Dels tog staten, når det kom til stykket, ikke al jord tilbage, den havde skilt sig ved siden 1600, dels beholdt godsejerne som regel de herregårde, der reelt fungerede som sådan.

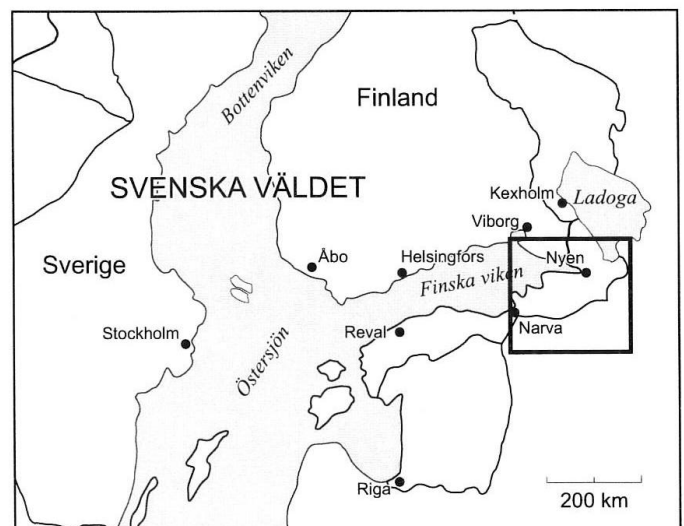
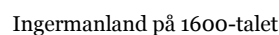
Kort sagt: takket være en forskellig form for samvirke mellem adel og stat blev de skandinaviske herregårdsskaber meget mere forskellige i løbet af 1600-tallet. Danmark blev et land af temmelig store godser, hvis herregårde som regel var store både i bygning og marker, og som havde et stort fæstegods og mange myndighedsopgaver. Sverige og Finland derimod blev lande med utroligt mange små herregårde, der først og fremmest markerede sig som herskabsbolig for en overvejende jævn embedsadel, men ikke betød meget som landbrug og centre for fæstegods, og så nogle ret få større godser ved siden af. Norge forblev, hvad det havde været siden højmiddelalderen: et land med kun lidt adel og få herregårde.



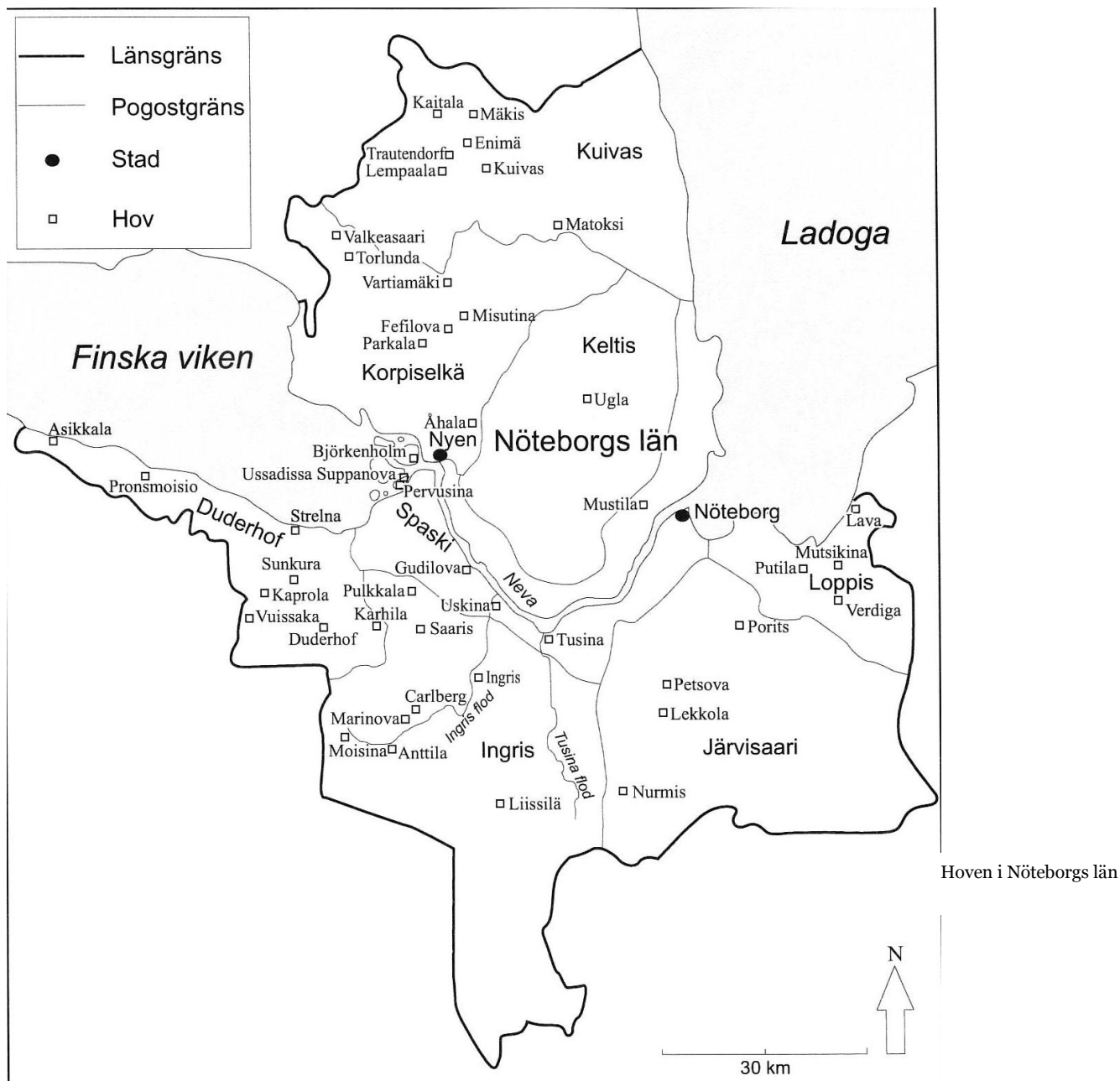
Godstjänstemännens roll under bondeoroligheterna i Ingermanland på 1680-talet

Temat för denna presentation är frågan vilken godstjänstemännens position var i förhållande till allmogen och till överheten i den svenska provinsen Ingermanland under bondeoroligheterna på 1680-talet. Inom äldre forskning har förmedlande grupper ofta hamnat i skymundan, trots att dessa grupper i praktiken oftast utgjorde det herrskap som de lokala bönderna ställdes emot.

Genom freden i Stolbova 1617 erhöU Sverige Ingermanland. ProvinSen var en turbulent gränsregion och en buffertzön mot Ryssland. Ingermanland hade under det svenska väldet en mycket rörlig och heterogen befolkning. Det mest grundläggande problemet var allmogens flyktbenägenhet, som påverkade förutom kronans verksamhet också godsdriften. Om skatteuttaget var för hårt, fanns det alltid en stor risk att bönderna rymde. Det har hävdats att förhållandena i Ingermanland på 1600-talet på sätt och vis liknade situationen i den amerikanska västern och i Sibirien under 1800-talet.



Innan reduktionen inleddes i Ingermanland på 1670-talet var hela provinsen förlänad till svenska och utländska adelsmän. *Hovet* var den centrala punkten på de flesta förlänningar i Ingermanland. Hovens boskap och egna åkrar underhölls genom dagsverken, vilka bönderna från hovets underlydande hemman utförde. Den främsta inkomstkällan var emellertid böndernas skatter.



Fjärdepartsreduktionen i Ingermanland började genomföras 1675 och stora reduktionen utsträcktes till provinsen 1683. Kronojordens andel steg till drygt två tredjedelar, men ämbetsmännen beslöt att arrendera ut kronogods. Reduktionen och införandet av skattearrendering var ett led i kronans centraliseringspolitik som i högsta grad påverkade godsdriften. Förändringarna ledde till en mera intensiv godsdrift och ökad kontroll. Arrendatorernas verksamhet kunde dock inte övervakas tillräckligt noggrant, vilket resulterade i omfattande bondeoroligheter under 1680-talet.



Eftersom få godsherrar residerade på sina gods i Ingermanland, innehades nyckelpositionen i godsdriften av arrendatorerna och godstjänstemännen. De representerade ett slags "förmedlat herrskap" ("Vermittelte Herrschaft") och stod i skarven mellan befallande och underordnade. Godstjänstemännen i Ingermanland kan delas i tre grupper. Överst i hierarkin var *inspektorn* (även kallad *hopman*). Till den andra gruppen hörde fogden (*amtman*) och i den tredje gruppen ingick arbetsledare av lägre rang (*kubiaser*, *solvaneker*). I det perifera Ingermanland var det centralt att tjänsteinnehavarens auktoritet var stark, särskilt inför bönderna. Det var också viktigt att vara betrodd i det lokala kollektivet. Godstjänstemännen måste framstå som kompetenta och pålitliga, men samtidigt utstråla handlingskraft gentemot sina underordnade. De utsattes för press, förväntningar och krav på lojalitet både uppifrån och nerifrån.

Som Otto Ulbricht konstaterar befann sig fogden i främsta linjen vid krissituationer. Den ömtåliga balansgången framkommer tydligt i samband med de oroligheter som förekom på de ingermanländska hoven under 1680-talet. Bönderna protesterade mot dagsverken, otillbörlig husaga och skattearrenderingen. Motståndet bestod främst av suppliker och vardagligt motstånd, men innefattade även illegala former som kränkningar och hot. I vissa fall kunde inspektorer, amtmän och kubiaser i Ingermanland försvara sina underordnade bönder, men det finns fler exempel där godstjänstemännen utövade våld mot bönderna. Även om svensk lag tillämpades, utövades husaga på ett liknande sätt som i de baltiska provinserna Estland och Livland. Det här uppfattades av samtida ämbetsmän och bönder som ett *livländskt sätt*. Det *livländska* var dock inte förknippat med godsherrarnas eller godstjänstemännens etniska härkomst, utan med själva sättet att driva godset och behandla bönderna.

I Ingermanland bidrog det gränsnära läget och den stränga husagan till att förhållandet mellan bönderna och godstjänstemännen ofta innehöll element av hot och våld. Möjligheten att relativt enkelt slinka över gränsen utgjorde på sätt och vis ett latent hot mot godstjänstemän. Delvis förorsakades den spända relationen även av att både svensk lag och "det livländska sättet" tillämpades sida vid sida i Ingermanland. Hur resursuttaget var organiserat spelade en viktig roll för godstjänstemännens ställning. Om resursuttagets form saknade legitimitet eller om det uppstod en lokal eller rikspolitisk kris försvårades godstjänstemännens position tydligt. Godstjänstemännen behövde ett starkt understöd i bakgrunden, vare sig det var fråga om kronan eller en godsherre.



Adelen og billedkunsten i 1500- og 1600-tallet

Nogle perspektiver

Af Steffen Heiberg, Det Kongelige Bibliotek

1400-tallets første årtier markerer gennembruddet for den klassiske europæiske malerkunst karakteriseret ved perspektiv, tredimensionalitet og optisk nøjagtig gengivelse af personer, landskaber, interiører osv. Den nye malerkunst havde rod i Italien og Nederlandene, men fik også nedslag i Danmark. Inkunablen i dansk portrætmaleri er billedet af biskop Jens Iversen Lange på Bernt Notkes altertavle i Aarhus Domkirke fra ca. 1475. Ansigtet er uden tvivl realistisk eller tænkt realistisk, samtidig er billedet iscenesættelse. Jens Iversen er iført sit biskoppelige skrud, mens Langevåbenet – det er tre roser – er med på billedet som en understregning af hans adelige afstamning.



Jens Iversen Lange før 1400-1482. Bag ham står hans navnehelgen Sankt Hans

Mens vi har bevaret en del kongelige portrætter fra første del af 1500-tallet, er der fra før 1560 kun bevaret få adelsportrætter. De få bevarede portrætter er endda ofte stærkt overmalede og autenticiteten derfor begrænset. Men inspirationen synes i Christian III's tid i det væsentlige at være sachsisk, det er Lucas Cranachs portrætter med stærke baggrundsfarver, der ser ud til at have været idealet.

Fra omkring 1570 er danske adelsportrætter bevaret i større antal. Karakteristiske eksempler er portrætterne af rigsråd Jørgen Marsvin og hans hustru Karen Gyldenstierne udført af en ukendt kunstner i 1576 (Frederiksborg). Han er malet i sort dragt med den ene hånd i siden og den anden på sværdskaftet, mens hun har hænderne fromt samlet foran kroppen. Det er ikke verdenskunst, men kompositionen er også i europæisk sammenhæng karakteristisk for 1570'erne. Det portrætskema, i modsætning til de ofte meget individuelle udtryksmåder, vi møder i udenlandske eliteportrætter. Sådan lod Eske Brock og hans hustru Christence Viffert sig male 40 år senere, og endnu i 1640'erne var det normen, med undtagelse af at mandsdragten i nogle tilfælde var mere broget. Skemaet er så fast, at det er berettiget at tale om en kollektiv norm, der afspejler mentalitet og forestillingsverden. Til skemaet hørte ofte et våbenskjold.



Eske Brock 1560 - 1625





Christence Viffert 1561 - 1624

Konformiteten var ikke kun knyttet til portrætterne. Fra 1570'erne til 1650'erne er næsten alle danske herregårde meget borgagtige i stilen. Tårne og voldgrave var nærmest obligatoriske, selv om de ikke længere tjente noget militært formål. Mange adelige kendte fra rejser i udlandet den klassicistiske byggestil, som efter ca. 1620 var normen overalt i Vesteuropa. Alligevel holdt man fast ved den traditionelle byggestil.

Som med portrætterne er der uden tvivl tale om en ideologisk markering. Det fremgår af, at både adelsportrætter og herregårdsarkitektur efter 1660 tilpassede sig internationale normer. Det heroiske portræt i fuld rustning blev karakteristisk for den ældre enevælde, ligesom den traditionelle danske renæssance inden for herregårdsbyggeriet forsvandt og blev erstattet af international præget barokstil. Enevælden åbnede vejen til en europæisering af adelens normer. Det mere end noget andet understreger det ideologiske aspekt. Indtil 1660 skulle billedkunst og arkitektur legitimere adelens politiske magt, adelens århundredgamle ret til sammen med kongen at regere Danmarks Rige. Efter 1660 var der ikke længere brug for kollektiv legitimitet af denne karakter; iscenesættelsen blev individuel.

Perspektivet kan uddybes. Fra 1500-tallet var maleri- og kunstsamlinger en del af international elitekultur. En af de store kunstsamlere på Christian IV's tid var den engelske Earl of Arundel, der lod sig male med sin

skulptursamling i baggrunden, mens hans hustru fik et galleri med malerier som baggrund. En sådan iscenesættelse er stort set ukendt i Danmark. Den danske højadel var veluddannet, og mange var fra ungdommens udenlandsrejser uden tvivl bekendte med malerisamlinger. Desuden havde Christian IV fyldt Frederiksborg og Rosenborg med malerier for det meste indkøbt i Nederlandene. Vinterstuen på Rosenborg er med sine flamske malerier et af de fineste interiører, der er bevaret fra 1600-tallet. Men næsten ingen adelige synes at have ladet sig inspirere af udlandet eller kongens eksempel. Først i 1640'erne er der kilder, der omtaler adelige malerisamlinger. Bl.a. samlede Corfitz Ulfeldt og hans bror Laurids på malerier. Et økonomisk problem var det næppe, igen drejer det sig om historisk identitet. Kunsterhvervelser og mæcenater var nært forbundet med en international elitekultur, der havde rod i vest- og sydeuropæisk bykultur. Derimod var det ikke noget naturligt udtryk for en dansk adelsidentitet, hvis ideologiske grundlag var den nationale historie og litteratur. Mens kun få samlede på malerier, havde adskillige danske adelige europæisk ansete bogsamlinger. Folkeviser var vigtigere for den nationale identitet end flamsk malerkunst.

Naturligvis kan der have eksisteret samlinger, vi ikke kender. Generelt ved vi ikke meget om den oprindelige udsmykning af de mange herregårde, der opførtes i 1500- og 1600-tallet. Mange steder blev billeder og andet ældre inventar udrangeret i 1700-tallet, hvor en anden smag gjorde sig gældende – dertil kom, at meget kan være gået tabt under svenskekrigene. På Skokloster opbevares en serie på tolv tapeter med motiver fra Kristi Lidelseshistorie. De er taget på den sydsjællandske herregård Basnæs og var udført i Nederlandene for Axel Arenfeldt i anledning af hans bryllup med Marie Ulfeldt i 1634. Axel Arenfeldts serie har næppe været enestående. Et andet vidnesbyrd om europæisk smag er det italienske stukloft med bibelske motiver fra 1640'erne, som Danmarks rigeste adelsmand, Otte Thott, i 1640'erne fik udført til Stensalen på Sövdeborg i Skåne. Men her er der tale om faste udsmykninger af religiøs karakter, ikke om kunstsamlinger efter europæisk forbillede.



Den danske adels forhold til kunst, der ikke lader sig indpasse i en traditionel religiøs og national kontekst, kommer måske til udtryk i forbindelse med opgøret mellem Christian IV og Tycho Brahe. Uranienborg på Hven var en i europæisk sammenhæng enestående blanding af villa og astronomisk observatorium med en lige så formidabel udsmykning. Mest spektakulær var den store murkvadrant, hvor tre forskellige kunstnere havde været i gang. Landskabsbaggrunden var malet af Hans Knieper, arkitekturprospekterne af Hans Steenwinckel den ældre og det store portræt af Tycho Brahe af Tobias Gemperlin. Anlægget vidnede ikke kun om Tycho Brahes betydning og indsats, det var også et monument over Frederik II som mæcen. I denne forbindelse er det vigtigt, at Tycho Brahe ikke kun havde betydning som astronom, han var også kongens kontaktperson til internationale malere, arkitekter og komponister.

Christian IV's overtagelse af magten blev en katastrofe for Tycho Brahe, ikke mindst fordi han ud over den unge konge også havde fjender inden for sin egen stand. Selve forløbet er ikke enestående, det er intriger og magtspil, som man altid har kendt det. Det bemærkelsesværdige var, at ingen gjorde noget for at redde Uranienborg. Noget skyldtes selvfølgelig, at situationen var politisk betændt, men ligegyldigheden afspejler måske også, at anlæggene på Hven lå uden for de fleste adeliges luthersk-nationale horisont.



Tycho Brahe 1546-1601

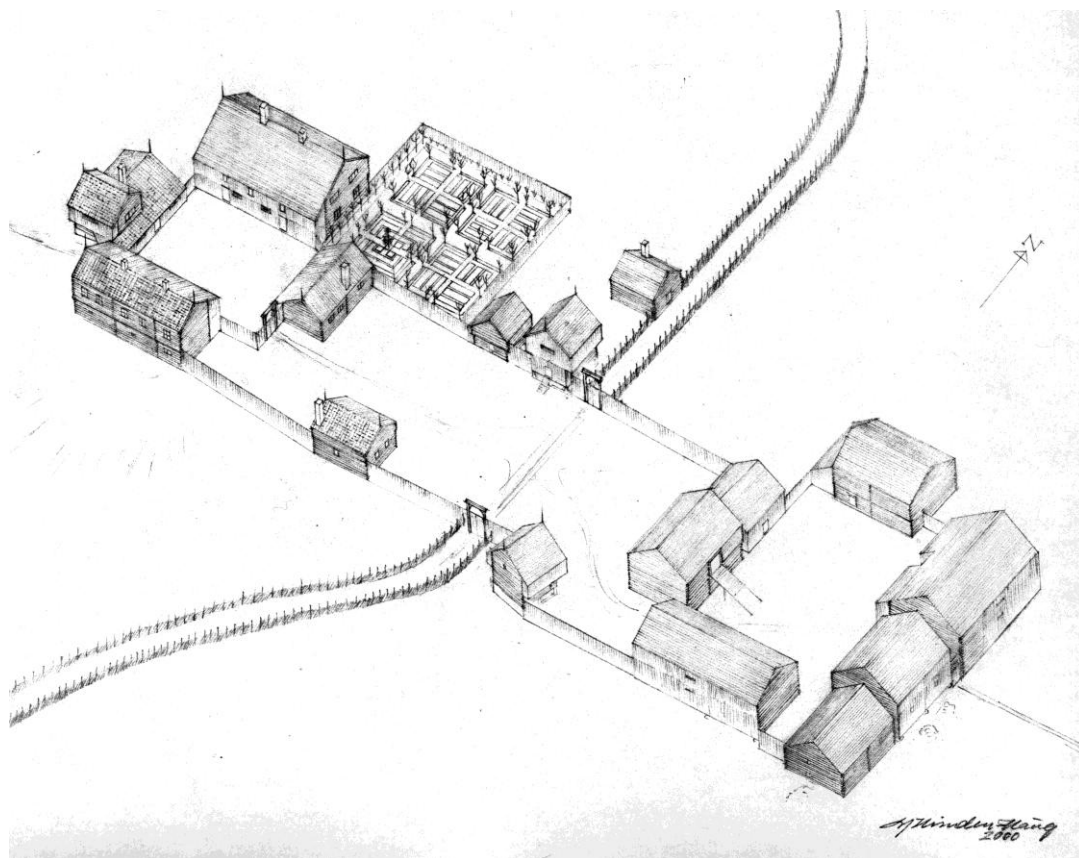


Adelsveldets norske herregårder

En tapt bygningskultur

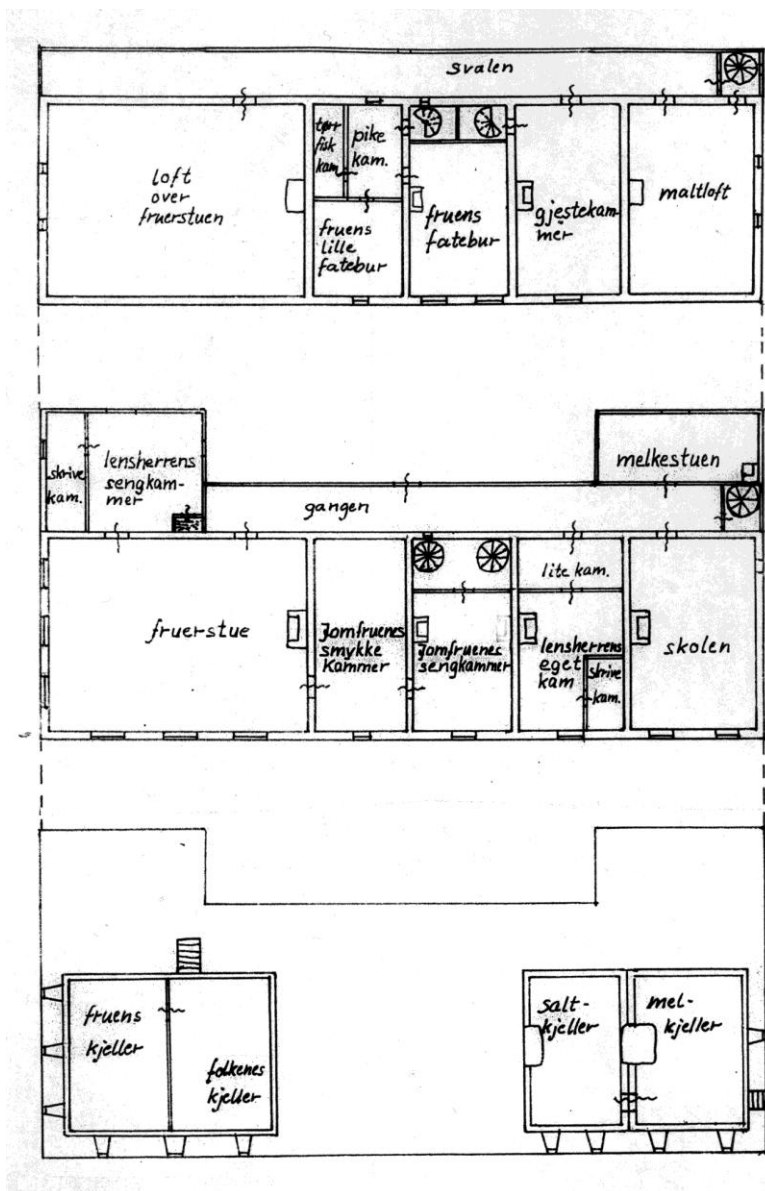
Af Einar Sørensen, Drammen Museum

Hvilket omfang hadde adelens byggevirkksomhet i Norge på 1600-tallet? Gir det mening å tale om en «norsk» herregårdsmodell? Kan de norske herregårdene føye momenter til en bredere forståelse av adelsveldets herregårder? Disse spørsmål faller naturlig å reise i en nordisk forsamling. Over hundre herregårder fantes i Norge på 1600-tallet, innbefattet Båhuslen og kronens lensresidenser (slottsenene unntatt). Men mange av gårdene var setegård eller avlsgård kun i korte tidsrom. I motsetning til Danmark hadde de norske herregårdene sitt opphav i store bondegårder eller var oppstått ved sammensmelting av gårder, og de beholdt for det meste sine opprinnelige gårdsnavn også som herregård. Herregårdene som hadde høyest verdi i tønner hartkorn var tilknyttet store sagbruk med vannføring til å skjære det meste av året og med stabil tilførsel av tømmer. Også fiskerier, strandsteder og handel var viktig for oppblomstring av herregårdene. Noen av gårdene var store målt ut fra landbruksproduksjon, men de fleste var av mindre eller moderat størrelse (10-20 td. hk.). Et stort men spredt leilendingsgods kunne øke størrelsen vesentlig: Austråt (Fosen) f.eks. ble vurdert til 18 td. hk., men økte med leilendingsgodset til ca. 450 td. hk. Landets beskaffenhet favoriserte nye hovedgårder og avlsgårder fremfor å utvide eksisterende hovedgårder.



Herregården Sem (Øvre Eiker) kan tegnes ut i detalj på grunnlag av samtidige beskrivelser. Situasjonen omkring 1624 er her gjengitt av Lars Jacob Hvinden-Haug og viser en norsk 1500-talls herregård bygget i laftet tømmer. Bygningene er forsvunnet og gården utvasket før 1850.





Grunplaner av kjeller, hovedetasje og overetasje av det store fruerhuset på lensresidensen Oddernes, bygget i tømmer 1637. Det beste eksempel på byggevirkksomheten i 1630-årene. Huset ble revet ved midten av 1700-tallet og alle spor etter gården er borte. Rekonstruksjon av forfatteren.

Den mest omfattende byggevirkksomhet foregikk i 1600-årene. Laftet tømmer – på «norsk maner» – var den dominerende byggemåten. Tømmerhus kunne reises hurtig og relativt billig. Byggemåten utnyttet bøndernes arbeidsinnsats i vinterhalvåret og skapte relativt komfortable boliger med kaminer og jernovner og brede vinduer. Best kjent er kronens lensresidenser, der detaljerte besiktigelsesforretninger formidler en regelrett bygge-boom i tidsrommet 1624-1644 (til utbruddet av Torstensonfeiden). På de lensresidenser hvor lensherrene var pålagt å holde hus ble det reist store tømmerbygninger: Kongsberg, Sem Eiker, Sem Tønsberg, Unneberg, Skien, Nedenes, Oddernes med flere. Bygningene som ble lagt omkring en borggård var i to etasjer og utbredte seg på store flater, med magasinloft over boligen. Den nyanlagte residensen på Oddernes, reist 1638, ble den mest velutstyrte, differensierte adelsbolig som til da var reist i Norge.

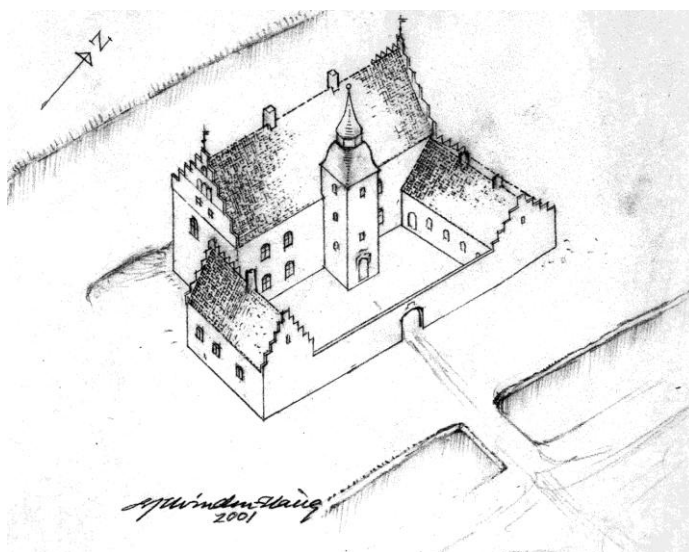
Etter krigen fulgte store overføringer av krongods til adelige kreditorer og en tilsvarende reduksjon av kronens gods. I 1646/48 fikk adelen i Norge de samme privilegier som i Danmark (med tilpasninger til landets lover). Godsoverføringer fra kronen og konsentrasjon av adelsgodset til sentrale kystområder utløste en «gullalder» for norsk-bosatt adel i 1650-årene frem til paradigmet etter 1660. Leilendingsgodset ble forskjøvet fra innlandet til sentrale herregårder i kystområder og knyttet til sagbruk og bydanning. Men tiden innebar også adelens økonomiske svekkelse og avhendelse av gods.

Byggevirkksomheten på setegårdene fra denne tiden er derimot mindre kjent og bygningene for det meste tapt. Det meste ble bygget i laftet tømmer, men også murbygninger er kjent. I en mellomstilling kommer kostbare hvelvede kjellerfundamenter overbygget med tømmerhus. Noen var muligens tenkt overbygget i mur. Murede hovedbygninger ble oppført på Austråt, Nes, Hafslund, samt Morlanda og Vrem i Båhuslen i en fortettet byggevirkksomhet i 1650-årene som kan knytte til kun to slekter, Bjelke og Bildt. Litt senere, i 1665 ble setegården Hatteberg m. fl. konvertert til baroniet Rosendal og bebygget i mur. Den delvis bevarte hovedbygningen med sidefløy på Nes (Borge) ble oppført i 1650-årene med trappetårn og kamtakke gavler i en foreldet(?) Christian 4.-stil.



Både i sin godsstruktur og utforming fremsto de norske herregårdene som forskjellig fra de danske, men enkelte anlegg i tømmer «mimet» murte herregårder. Bygninger fra midten av 1600-tallet viser at det i Norge (og Båhuslen) var mulig å utprøve nyere bygningsformer, kan hende, i større grad enn i Danmark, hvor eksisterende eldre bygningsmasse satte rammene. Hus med sentral arkitrav lignende gavler er kjent fra Halsnøy kloster (1649) og Sundsby (1640-årene).

Herregårdsbyggingen i Norge hadde utvilsomt større omfang enn hva som tidligere har vært kjent, og bygningene har hatt innflytelse på senere tiders bygningskultur. Tapet av disse bygninger kan tilbakeføres til branner, hardt klima, men skyldes trolig mest dyptgripende sosiale og økonomiske forandringer i det norske samfunnet. I senere tider fant man lite interesse for avslørende tidsbilder som kunne svekke den rådende fortellingen om Norge.



Amtmann Thaarup uttalte om Nes herregård (Borge) i 1801: «Dend sidste Ejer har forandret den gamle gothiske Bygning». Bygningen, som her er rekonstruert i den form den fikk i 1650-årene under Vincens Bildt og Else Friis, står fortsatt, men har gjennomgått en brann og flere ombygginger. Tegning Lars Jacob Hvinden-Haug. Prospektet i Skokloster.



Utsnitt av et prospekt av Halsnøy kloster (Kvinnherad) 1656 viser silhuetten av en bygning med klassisk arkitrav, oppført ca. 1649 av Hans Jensen, som var Otte Krag's ombudsmann. Prospektet i Skokloster.

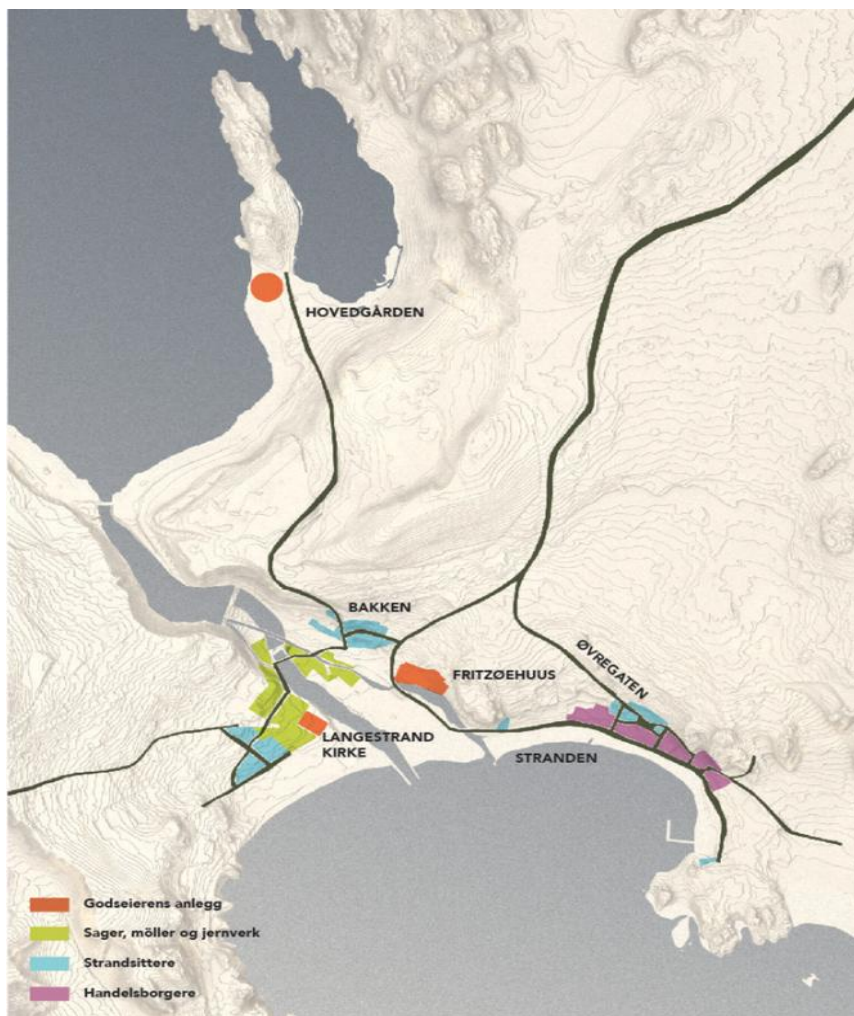


Gods og bydannelse

Eneveldets nye byer i Norge med Larvik som eksempel

Af Aina Aske, Vestfoldmuseene-Larvik Museum

I Norge kalles perioden fra 1500 – 1830 for småbyenes storhetstid. Største delen av Europa var preget av urban stagnasjon og konsolidering fra tidlig på 1500-tallet og de neste to hundre år. I Norge fulgte utviklingen en motsatt vei med vekst i antallet byer. Den viktigste faktoren for dannelse og fremvekst av de nye byene var innovasjoner og strukturendringer innen trelastnæringen.



En skisse av Larviks virksomheter, infrastruktur og innbyggere ca. 1653.
Rekonstruksjon: Fritz Halvorsen Arkitektur AB

En av de 20 – 25 byene som ble etablert i perioden var Larvik i daværende Brunla len. Etter reformasjonen ble søndre del av lenet dominert av to familiedynastier som fikk stor betydning for næringsutviklingen og dermed urbaniseringen. Den danske lavadelsmannen Iver Jensen fikk i 1540 kongens samtykke til å makeskifte gårder i distriktet, og sønnen Peder som var lensherre i Brunla fortsatte arronderingen. Adelsfamilien eide skogsområdene, drev sagene og hadde hånd om tømmerhandelen. De var handelsmenn med egne skip og rundt 1600 ekspanderte virksomheten med en jernhytte. Da Peder Iversen døde i 1617 var et lite samfunn etablert med omkring 150 mennesker som var knyttet til adelsfamiliens virksomheter. Disse var leilendinger, kalt strandsittere, på godseierens grunn og ble betraktet som hans tjenere.

I 1623 kjøpte den danske adelsmannen Gunde Lange Fresjegodset, som etter hans død gikk over til sønnen Niels. I disse årene ble de første store tomtene i den fremtidige bygrunnen utparsellert og leid ut til rike borgere for anseelige summer. På et tidspunkt ser det ut til at utbyggingen blir mer planlagt, noe som blant annet vises ved at nye tomter fikk en mer regelmessig form enn de eldre. Detaljene er ikke kjent, men det er høyst sannsynlig at Nils Lange som døde i 1652 sto bak de nye ideene. Søsteren Ide Lange, som overtok kontrollen med godset fra 1656, førte utviklingen videre i samme retning. Larvik er dermed en av de tidlige privat- eller godseierbyer i Norge.



Norges stattholder Ulrik Frederik Gyldenløve kjøpte Nils Langes gods i 1670. Året etter ble godset opphøyd til grevskap med Larvik som residensby.

Ny forskning åpner for flere perspektiver og problemstillinger:

- Eksempellet med Larvik viser at den danske adelen fra før eneveldet satset på urbanisering og spilte en aktiv rolle som bygrunneiere og byutviklere. Adelens bypolitikk før 1670 er et tema som fortjener oppmerksomhet.
- Gyldenløve har alltid vært regnet som Larviks grunnlegger, og hans overtakelse av byen var så betydningsfull at den eldre historien nærmest er ukjent. Hvordan kom stattholderen på tanken om å opprette en by? Dette og andre spørsmål er verdt å se nærmere på.
- Historikeren Finn Einar Eliassen har lansert idéen om å se nærmere på etableringen av eneveldets nye byer, som del av et nordeuropeisk mønster med såkalte «mindrebyer» og med Larvik som mulig norsk forbilde. Også dette er et perspektiv som er verdt å forfølge.



Nils Lange. Nasjonalmuseet.
Kunstneren og datering er ukjent.



Norske byer ca 1560-1825. Etter alder, status og størrelse

		ca.1560	ca.1665	ca.1800	1825
Middelalderbyer	Bergen	■	■	■	■
	Oslo/Christiania	■	■	■	■
	Trondheim	■	■	■	■
	Tønsberg	□	■	■	■
	Stavanger	□	■	■	■
	Skien	□	■	■	■
	Sarpsborg	□			
	Kongelv	□			
	Oddevald	□			
	Marstrand	■			
	Hamar	□			

Renessansebyer	Fredrikstad		□	■	■
	Halden/Fredrikshald		□	■	■
	Drammen		■	■	■
	Christiansand		■	■	■
	Kongsberg		▽		■
	Røros		▽	▽	▽
	Larvik		△	■	■
	Moss		△	□	■
	Porsgrunn		△	△	■
	Molde		△	□	□
	Kragerø		△	□	■
	Risør		△	□	■

Enevoldstidsbyer	Holmestrand		△	□	□
	Mandal		△	△	▲
	Fosna/Christiansund			□	■
	Arendal			□	■
	Egersund			△	△
	Flekkefjord			△	△
	Farsund			△	△
	Brevik			△	△
	Langesund			△	△
	Drøbak			△	△
	Sandefjord			△	△
	Grimstad			△	□
	Son/Hølen			△	△
	Stavern			△	
	Tromsø				□
	Hammerfest				□

Tegnforklaring	Stor	Mellomstor	Liten
Kjøpstad	■	■	□
Ladested	▲	▲	△
Bergstad	▼	▼	▽

Alder:
Middelalderby - kjøpstad eldre enn 1500
Renessanseby - reell by 1536-1660
Enevoldstidsby - reell by 1660-1800

Befolkning:	ca.1536	ca.1665	ca.1800/1825
Stor	2000+	3000+	4500+
Middelstor	500-2000	1000-3000	1800-4500
Liten	under 500	200-900	350-1700

Knut Helle, Finn Einar Eliassen, Jan Eivind Myhre, Ola Svein Stugu. Norsk byhistorie. Urbanisering gjennom 1300 år. 2006.



1600-tallets danske herregårdsarkitektur

Af Claus M. Smidt, tidl. Danmarks Kunstbibliotek

Herregårdsbyggeriet i Danmark i 1600-tallet står i nogen grad i kontrast til de to omgivende århundreders aktiviteter. 1500-tallet til eksempel er en af de rigeste perioder i dansk arkitekturs historie. Efter de dramatiske år i århundredets begyndelse under Christian II's regeringstid med det stockholmske blodbad efterfulgt af religionsstridigheder og borgerkrig under og efter Frederik I's kongetid faldt riget til ro efter reformationen under Christian III. Herunder blomstrede arkitekturen så langsomt op og kulminerede foreløbigt omkring århundredets midte med prægtige byggerier som Hesselagergård og Egeskov. Under efterfølgeren Frederik II nåedes et byggeboom af dimensioner, da et overvældende stort antal gårde blev forsynet med prægtige renæssancehuse. Også efter kongens død i 1588 fortsatte byggeaktiviteterne rundt omkring på rigets store gårde. Perioden indtil enevældens indførelse nyder da også betegnelsen som Adelsvældens storhedstid. Efter Christian IV's tiltrædelse af regeringen i 1596 indledte den unge konge et prægtigt byggeprogram, der i lange tider kastede glans over riget. Man kunne omskrive hans motto *Regna Firmat Pietas* "fromhed styrker rigerne" til "prægtige bygninger pryder riget". På den baggrund virker det dobbelt paradoksalt, at adelens herregårdsbyggerier i samme periode var på et meget lavt blus uden udfoldelse af megen arkitektonisk mod. Aktiviteterne tåler på ingen måde sammenligning med kongens storslåede byggevirkksomhed, der i århundredets begyndelse bestod i nybygning af f.eks. den nye flådehavn omkring Tøjhus og Proviantgård samt opførelsen af Frederiksborg og Rosenborg. Ikke mindst slottet i Hillerød illustrerede kongens stilling som magtfuld, nordeuropæisk, protestantisk fyrste. Dets anlægstype minder om fransk bygningskunst, når den er mest interessant, og som den kendes fra Jacques Ducerceau's slotte i anden halvdel af 1500-tallet. At typen med de tre hovedfløje (et såkaldt *triklinium*) og den lavere portfløj ikke var gået af mode, ses bedst af, at den franske dronning Maria af Medici 1615-25 opførte Palais de Luxembourg efter samme skabelon.

Et enkelt bygningsværk fra 1600-tallets begyndelse fortjener at blive fremhævet: Det nylig nedbrændte Sparresholm på Sjælland, som opførtes i 1609 af kongens skænk, adelsmanden Jens Sparre. Ikke fordi hovedbygningen i sig selv er særligt enestående, men fordi den murede ydre fritrappe for alvor viser en situation, hvor man turde bygge uden det forsvarshensyn, som siden ufredstiderne omkring reformationen havde præget dansk herregårdsbyggeri.

Et par eksempler illustrerer, at adelen til en vis grad søgte at følge monarkens franske spor. Således fuldførte den senere rigsmarsk Jørgen Skeel 1617 sin fars anlæg på Ulstrup og skabte dermed et triklinium med lav portfløj prydet af en af tidens prægtigste sandstensportaler. Ulykkeligvis nedrev en efterkommer hovedfløjen i midten af 1700-tallet. Et tilløb i samme retning præsterede



Ulstrup, foto: Bent Olsen

Malte Juul, da han i 1634 anlagde hovedbygning og avlsgård i et

aksefast anlæg på det, der senere kom til at hedde Løvenborg, men her strakte økonomien ikke til en hovedfløj, så herskabshuset som type forblev en torso. De fleste af adelens nybyggerier på denne tid var dog af mere beskeden karakter. Eksempler som rigsråd Breide Rantzaus Harridslevgård fra 1606, rigsadmiral Claus Daas Holmegård fra 1635, endog i bindingsværk, og rigsråd Gregers Krabbes Gyldensteen fra 1640 bærer alle præg af at være skabt i en form, der magelig kunne være konciperet i slutningen af 1500-tallet. Til trods for at tidens unge adelige næsten alle havde gennemgået en international uddannelse med langvarige ophold på de betydeligste universiteter i Nederlandene, Tyskland, Frankrig og Italien, blev deres udfoldelser som bygherrer herhjemme i skærende kontrast til alt det moderne, de havde set og oplevet. Med få undtagelser var adelens smag dybt konservativ. Så sent som



1662 opførte rigsråd Otte Krag på Skjoldemose en toetages hovedbygning i ren renæssanceform. Den står som monument over en svunden epoke og vidner om, at den gamle adel både politisk og kulturelt var løbet over ende af udviklingen. Chr. Elling har peget på, at Skjoldemose opførtes samtidigt med, at Gianlorenzo Bernini projekterede sit berømte Louvre-projekt og få år før Louis Le Vau indledte opførelsen af Versailles – en afgrund i forskel!

Det blev først efter enevældens indførelse, at nye tendenser og moder fandt beskeden indpas i dansk herregårdsarkitektur. Eksempelvis opførte general Hans Schack sit aksefaste anlæg i Møgeltønder fra 1660. Schackenborg blev trods regelrethed og to modsatrettede triklinier en gammeldags type i røde tegl og med meget høje tage med næsten renæssanceagtige trekantsgavle med sandstensdekorationer. Det blev først en senere tid, der i midten af 1700-tallet ændrede stilen til rococo med hvidpudsede mure og sortglaserede tagtegl og masser af stukdekorationer i det indre.

Den moderne barok fandt første gang indpas med købmand Joachim Irgens' trappehus på Gjorslev fra 1665 i ren nederlandsk barok – ikke ulig et projekt af den hollandske arkitekt Ph. Vingboons fra 1648. I dette tilfælde kendes endog bygmesteren, Ewert Janssen, som siden spillede en ikke ubetydelig rolle i den tidlige enevældes arkitektur. Symptomatisk nok anses han for skaberen af Ulrik Frederik Gyldenløves Palæ i København (Charlottenborg) fra 1671-79, som i sin første form var et trefløjet "herregårdsanlæg" vendt 180° med indgang fra Kgs. Nytorv og åbning mod haven bagved langs Nyhavn.



Gjorslev, foto: Gjorslev Gods

De tidlige tilløb til en ny barokklassicisme fik borgerlige bygherrer. Irgens var en sådan, skønt han siden lod sig adle von Westerwik efter hans andet gods, der var Vestervig Kloster. Her opførte han en prægtig ny hovedbygning oven på de gamle klosterbygninger. Desværre er den gået tabt. Det mest gennemførte barokanlæg stod borgmestersønnen fra Præstø, Jens Lauritzen, for. Det blev Nysø, der opførtes 1671-73 som et aksefast anlæg med to modvendte triklinier. Det er i dag kun hovedbygningen, der er i behold. Skønt ændret lidt i slutningen af 1700-tallet er der tale om et usædvanligt helstøbt og velformet hus med tydelige hollandske træk. Skønt der er tale om et nyanlæg, ligger det alligevel omgivet på tre sider af en vandgrav. Det havde været interessant at kende anlæggets arkitekt, men han gemmer sig i anonymitet.

Efter de dramatiske krigsår under Frederik III og Christian V's første regeringsår, kom der i nogen grad gang i herregårdsbyggeriet fra 1670'erne og fremefter. Bygherrerne var fortrinsvis medlemmer af den gamle adel, som var indtrådt i kongens nye rangadel. Et interessant tidligt eksempel blev baron Jens Juels Juelling på Stevns, der opførtes i 1675. Dets brudte tagform forledte længe arkitekturhistorikerne til at mene, at der var tale om efterligning af et svensk "sätter-tag", inspireret af den omstændighed, at Juel havde været gesandt i Stockholm, men det er frafaldet, efter det er påvist, at tagformen er kommet til i en langt senere fase. Det kraftfulde hus kendes i sær på facadens beklædning af granitkvadre og kridtsten samt en fornem ligeløbet "italiensk trappe" i det indre.

I 1690'erne tilkom en række hovedbygninger, som har et vist fælles præg. Det er således alle trefløjede barokhuse af en holdningsfuld enkelhed, som brillerer ved fine proportioner. Tiden yndede ikke for megen pynt. Den kgl. bygmester Ernst Brandenburger, som efter århundredskiftet blev en meget anvendt slotsarkitekt for Frederik IV, synes at have haft en rolle ved disse opførelser. Der er tale om baron Frederik Krag's Stensballegård fra 1692, der ligesom Charlottenborg vender sit triklinium mod haven, grev Niels Friis' Frijsenborg fra midten af 1690'erne og storkansler, grev Conrad Reventlows Clausholm fra 1693-99, begge retvendt. Især sidstnævnte imponerer med sin storladne form. I dette tilfælde ved man, at bygherren rådspurgte den svenske arkitekt Nikodemus Tessin d. Y. om råd til murenes dekoration. Den svenske grandseigneur nøjedes med at forsyne Clausholm med en elegant



hovedportal, ligesom han foreslog et kaskadeanlæg i haven syd for hovedbygningen. Helt anderledes er baron Jens Juels Christianssæde fra 1690, der blev en enkel tæt, fritliggende blok, desværre nu om dage spoleret af en ødelæggende brand.

Skal man over en kam karakterisere 1600-tallets danske herregårdsbyggeri, må man kalde det beskedent og jordbundet. Først i det følgende århundrede svang tidens bygherrer og deres ofte bedre uddannede arkitekter sig op og skabte bygningskunst med større opfindsomhed og mod.



Clausholm, foto: Bent Olsen



Between the Lord and the Peasants

Administrative Realities of 17th Century Local Officials in the County of Pori (Björneborg)

Af Janne Haikari, Jyväskylän Universitet

In 17th century the feudal system in Sweden expanded considerably, especially after the coming of age of queen Christina 1644. The earldoms and baronies were the most extensive form of donations measured in both numbers of farms and transferred power. In my dissertation I wanted to approach these donations from below. The main focus of my study was on the local political culture and the operational realities of the local officials in the county of Pori (Björneborg).

The correspondence between the noble holders of the county (count Gustaf Horn, countess Sigrid Bielke) and its officials (inspector Hans Hansson Gode, bailiff Pål Callia) helped to analyse the logics of operation of the officials. Furthermore, the records of the local court (ting) sessions gave further information about the local culture that dictated the work of the bailiff and the inspector. It can be argued that three key elements shaped the moral and mental environment of a local official: the master, God and the local community.

The donations and the process of granting them promoted the ideals of a good master. The donation letters formulated the noble code honour by defining the virtues of a good noble in detail and by insisting on them to fulfil their moral obligations and to maintain their proper social role in the future. Besides, the so-called “oeconomic” literature provided detailed information about managing donations, at the same time connecting the management to the general ideals of the household, which provided universal roles and patterns for all social units ranging from a single family to a state.

Whereas the ideals of the good master set the donations holder as the father of the county and its officials, religion influenced strongly the interaction between the officials and the count and the countess. The correspondence between bailiff Callia, inspector Gode and countess Bielke contained so much religious argumentation that it could not be read only as empty rhetoric. Pleading to clear coincidence and referring to God’s punishments among others were so common, that it was obvious that the divine system of good and bad supervised by God had great importance for the officials. However, the surveillance of officials did not rest only on religion.

Also the local community itself evaluated the actions and moral of all local officials. In his correspondence bailiff Pål Callia often referred to the “honest men” in addition to God as he was defending his actions. Under suspicion he could state, that he was ready to answer any accusations in front of common people. In practice this meant the local court and especially its jurors. In the court room the bad reputation could do you harm in all kinds of disputes, and ultimately the jurors defined who were trustworthy people. Therefore, it was important for a local official to take care of his own reputation in order to survive in his job, but he could also use the reputations of others as a tool in his work. Pål Callia often justified his actions in taxation management by questioning the integrity of troubled peasants as persons. Hostile attacks on peasants’ reputations reflected also another aspect of 17th century administrative work. Aggressiveness was a virtue for all officials in local scene. Maintaining your rights and keeping your possessions under control presupposed an aggressive mentality, because the land ownership was more like a process rather than a static system. The use of properties legitimised the ownership, and all possible violations of rights had to be responded actively.

Litteratur

Janne Haikari: Isännän, Jumalan ja rehellisten miesten edessä. Vallankäyttö ja virkamiesten toimintaympäristöt satakuntalaisissa maaseutuyhteisöissä 1600-luvun jälkipuoliskolla. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 2009.



Herregårdsekskursionerne

Årets ekskursioner gik til fem forskellige herregårde, der alle repræsenterede danske herregårde i 1600-tallet på hver sin måde.

Holckenhavn

Den firfløjede herregård i markant renæssancestil er opført over en 50-årig periode fra 1580'erne til 1630'erne. Bygherren var oprindeligt rigsråd Jacob Ulfeldt, der døbte herregården Ulfeldtsholm efter sig selv. I 1616 købte Ellen Marsvin herregården af Ulfeldt'erne og døbte den Ellensborg. I hendes ejertid fik herregården det udseende, der i vid udstrækning kan ses i dag, og Ellen Marsvins initialer kan ses flere steder på bygningen.

Symposiets to første dage blev holdt på Holckenhavn, hvor herregårdens conferencefaciliteter blev benyttet. Derudover blev symposiets deltagere vel modtaget af ejer Christina Hou Holck og kulturformidler Rasmus Agertoft, der viste rundt på herregården.



Hesselagergård

Hesselagergård er en af Danmarks mest kendte herregårde. Herregården er bygget i 1538-1550, og er dermed en af Danmarks ældste renæssancebygninger. Hesselagergård er et enestående eksempel fra overgangstiden mellem gotik og renæssancebyggestil, og er derudover blandt andet kendt for sin smukke "Hjortesal", der er udsmykket med 1500-tals kalkmalerier.

På Hesselagergård blev symposiets deltagere modtaget af ejer Henrik Blixen-Finecke, der viste rundt. Her gik turen blandt andet op på loftet, hvor de originale loftsbjælker var smukt bevaret.



Brobygaard

I 1670'erne opførtes en lang, lav barokbygning af mursten med delvis hvælvet kælder og afvalmet tegltag. Brobygaards karnaptårn er dog først tilføjet i 1900-tallet. Brobygaard indgik i 1784 i grevskabet Muckadell, sammen med blandt andet Arreskov og Gelskov. På baggrund af lensafløsningen i 1919 blev grevskabet ophævet i 1925, men de tre herregårde er stadig ejet af slægten Schaffalitzky de Muckadell.

Ejer Jacob Schaffalitzky de Muckadell modtog venligt symposiets deltagere på gårdspladsen og lod derefter de interesserede gæster udforske herregårde. Her blev blandt andet den gamle bygning, der har været genbrugt i opførelsen af den "nye" barokbygning, beundret. Ligeledes blev ældre kortmateriale, herunder en samling udskiftningskort, studeret og diskuteret.



Lundegaard

I slutningen af det 16. århundrede overgik Lundegaard til Ellen Marsvin og hendes ægtemand, Ludvig Munk. Ludvig Munk døde i 1602, og derefter varetog Ellen Marsvin på egen hånd administrationen af Lundegaard. Ellen Marsvin opførte i 1636 en imponerende lade i bindingsværk, der bærer påskriften "I H S Ellen Marsvin Anno 1636". Den enestående renæssancelade er fredet og anvendes i dag til julemarked for lokalområdet og andre arrangementer.

Ejer Signe Pilegaard Hansen tog imod symposiumsdeltagerne og viste rundt i laden, mens historiker Carsten Porskrog Rasmussen fortalte om avlsbygningernes store betydning for herregårdene i gennem tiderne.



Skjoldemose

Herregården Skjoldemose er opført i 1662, og er således bygget i overgangsperioden mellem renæssance og barok. Herregården fremstår med mange renæssancepræg, men de karakteristiske renæssancegavle, der præger Skjoldemose, er først påsat som et historicistisk træk ved en ombygning i 1868.

På Skjoldemose blev symposiet flot modtaget af familien Ulrich i tre generationer og med musik og traktement i haven. Deltagerne fik et spændende indblik i både herregårdens historie og de seneste års restaurerings- og bevaringsarbejde.



Broholm

Søndagens ekskursion gik til Broholm, hvor deltagerne blev venligt modtaget af ejeren Anne Lütken. Broholm blev opført i 1642 og er med sit udseende og det runde trappetårn et af de sidste eksempler på sengotisk herregårdsbyggeri i Danmark. Bygningen har imidlertid også renæssancetræk, nemlig det centralt placerede tårn og de symmetrisk placerede vinduer. Fra 1839 til 1856 istandsatte og moderniserede Niels Frederik Bernhard Sehested herregården, hvor han bl.a. tilføjede et firkantet tårn til herregården.

På den interessante rundvisning med Anne Lütken fik symposiets deltagere blandt andet set biblioteksfløjen og det lille privatmuseum med de mange fund, der er gjort i området omkring Broholm af den arkæologiinteresserede tidligere ejer N.F. Sehested. Broholms jorde er usædvanlige rige på fund fra århundrederne før vikingetiden.



Nyt fra herregårdsforskningen

Nyt fra Herregårdsforskningen

Som noget nyt lancerede Dansk Center for Herregårdsforskning ved årets symposium et programpunkt kaldet "Nyt fra herregårdsforskningen", hvor alle blev opfordret til at præsentere projekter og nyheder i korte oplæg af fem minutters varighed. Hensigten var at fremme Nordisk Slots- og Herregårdssymposiums funktion som netværksforum for det faglige område og at fremme nye, frugtbare samarbejdsrelationer på tværs af landene. Ideen blev vel modtaget, det er håbet, at dette punkt vil blive en tradition ved de kommende symposier.

Under punktet "Nyt fra herregårdsforskningen" blev følgende emner introduceret

- Rasmus Skovgaard Jakobsen præsenterede sit igangværende ph.d. projekt "Reformation og adel".
- Claus M. Smidt præsenterede sit syn på bygningerne på Højriis borgholm på Mors.
- Dorte Kook Lyngholm præsenterede sit postdoc-projekt "Uligheden for retten. Vilkår og rettigheder for tjenestefolk og landarbejdere på danske herregårde i 1800-tallet."
- Signe Steen Boeskov præsenterede to nye nordisk samarbejdssatsninger, et have- og kulturmiljøprojekt mellem Norge, Sverige og Danmark og Dansk Center for Herregårdsforskningssatsning på at skaffe midler til et nordisk herregårdsnetværk.
- Jesper Munk Andersen og Kirsten Lund Andersen præsenterede deres haveprojekt "Reventlowparken i fortid og fremtid".
- Kirsten Rykind Eriksen præsenterede sit bogprojekt "Kunstindustri og Nationens fremadskridende Culturtilstand. Nyt syn på design og møbelindustri 1830-1930".
- Eva Lillienberg Olsson præsenterede igangværende forskningsprojekter ved Krapperup gennem Krapperupstiftelsen. (Torsten Hannrup: Gyldenstierne på Bjärsgård under 15-och 1600-talet. Leon Jespersen: Krapperups ägare under dansktiden – Krognos, Podebusk, Skeel, Rantzau og Gyldenstierne. Peter Ullgren: Biografi om Ebba Gyllenstierna 1885-1934. Caroline Ranby: Biografi om Ebba Gyllenstierna 1866-1953. Åsa Ahlklo: Krapperups trädgård med tonvikt på de danska trädgårdsarkitekterna. Inger Strömberg: Krapperups handelsträdgård och övriga nordvästskånska handelsträdgårdar. Anette Granlund: Katalog om Krapperups mattor.)
- Lillemor Nyström præsenterede sin bog "I skuggan av en borg. Vardag och fest på Krapperups gods 1881-1995".
- Britta Andersen præsenterede nyindretningen af 2. salen på Gammel Estrup – Herregårdsmuseet.
- Mikkel Venborg Pedersen præsenterede sit bogprojekt "The Danish Country House".



Deltagerliste

Aina Aske	Larvik Museum, N	aina.aske@vestfoldmuseene.no
Anna Helene Stampe Sellæg	Smithestrom Herregård, N	anna.helene@sellaeg.no
Anne Sommerin Simonæs	Bogstad Gård, N	Anne.Sommerin.Simonnaes@bogstad.no
Britta Andersen	Gammel Estrup-Herregårdsmuseet, DK	ba@gammelestrup.dk
Bård Lanvadslie	Riksantikvaren Norge, N	bard.langvandslien@ra.no
Carsten Porskrog Rasmussen	Sønderborg Slot, Museum Sønderjylland, DK	cpr@museum-sonderjylland.dk
Claus M. Smidt	Tidl. Danmarks Kunstmuseum, DK	cms@gbb.dk
Claus Sørensen	Nyborg Slot, DK	cfrs@ostfynsmuseer.dk
Dorte Kook Lyngholm	Dansk Center for Herregårdsforskning, DK	dkl@gammelestrup.dk
Einar Sørensen	Drammen Museum, N	es@drammens.museum.no
Elisabeth Rantzau	Krengerup Herregård, DK	elisabeth@rantzau.dk
Eva Lillienberg Olsson	Gyllenstiernska Krapperrupsstiftelsen, S	kulturintendenten@krapperup.se
Gro Stalsberg	Vestfoldmuseene, N	gro.stalsberg@vestfoldmuseene.no
Hanne Christensen	Museum Lolland-Falster, DK	hanne.l.christensen@gmail.com
Ingeborg Hvidsten	Akershus Fylkeskommune, N	ingeborghvi@getmail.no
Janne Haikari	Jyväskylä Universitet, FIN	janne.haikari@jyu.fi
Jesper Munk Andersen	Museum Lolland-Falster, DK	jma@museumlollandfalster.dk
Jo Sellæg	Cappelengården Herregård, N	jo@sellaeg.no
John Ragner Myking	Høgskulen i Bergen, N	John.Ragnar.Myking@hib.no
Kasper Kepsu	Helsingfors Universitet, FIN	kasper.kepsu@helsinki.fi
Kirsten Bertheau Noklebye	Konservator NMF, N	bertheau@online.no
Kirsten Lund Andersen	Landskabsarkitekterne, DK	Kirsten@landskab-raadvad.dk
Kirsten Rykind-Eriksen	Kulturforsker og forfatter, DK	rykind@bbsyd.dk
Lars Jacob Hvinden-Haug	Norsk Institutt for Kulturminneforskning, N	lars.j.hvinden-haug@niku.no
Lillemor Nyström	Krapperrups Borg, S	lillemor.nystrom@telia.com
Mads Mikkel Tørsleff	Museum Sønderjylland, DK	mmt@museum-sonderjylland.dk
Marianne Alenius	Museum Tusculanum, DK	alenius@hum.ku.dk



Mikkel Leth Jespersen	Museum Sønderjylland, DK	mije@museum-sonderjylland.dk
Mikkel Venborg Pedersen	Nationalmuseet, DK	mikkel.venborg.pedersen@natmus.dk
Monika Alund	The Committy of Culture, Jordägareförbundet, S	alund.monika@gmail.com
Peter Bering	Berings Tegnesteue, DK	PB@arkitektbering.dk
Peter Ullgren	Södertörns Högskola, S	peter@ullgrenhistoria.se
Petter Anker Rasch	Stiftelsen Rød Herregård, Østfoldmuseene, N	pera05@handelsbanken.no
Rasmus Skovgaard Jakobsen	Dansk Center for Herregårdsforskning	rasja@cas.au.dk
Sara Hai Abildtrup	Dansk Center for Herregårdsforskning	sha@gammelestrup.dk
Signe Steen Boeskov	Dansk Center for Herregårdsforskning	ssb@gammelestrup.dk
Steffen Heiberg	Det Kongelige Bibliotek, DK	sthe@kb.dk
Tove Thøgersen	Østfoldmuseerne, N	tovtho@ostfoldmuseene.no

